

समावेशी दृष्टिकोणबाट नेपालको विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासको विश्लेषण

कृष्णबहादुर जि.सी.

त्रि.वि., गोरखा क्याम्पस, गोरखा
gckrishna1986@gmail.com

लेखसार

शिक्षामा सामाजिक न्यायको अवस्था पहिचान गर्ने एउटा तरिका समावेशी दृष्टिकोण हो। यो सबै तह र वर्गका व्यक्तिलाई समान स्थानबाट अवसर उपलब्ध गराउने तथ्यसँग सम्बन्धित छ। एउटै कक्षामा विभिन्न आवश्यकता भएका विद्यार्थीहरूलाई राखेर वैयक्तिक विभिन्नताका आधारमा पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन गरिन्छ भने त्यसलाई विभेदीकरणको अभ्यास भनिन्छ। पाठ्यक्रम विभेदीकरणले विविध किसिमका फरक क्षमता भएका विद्यार्थीहरूलाई शिक्षकले सिकाउने प्रक्रियामा जोड दिन्छ। यस अध्ययनमा छानिएका विद्यालयका श्रवण शक्ति कमजोर भएका विद्यार्थीहरूबिच केकसरी पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यास भएको छ भन्ने तथ्यलाई पहिचान गर्न खोजिएको छ। समावेशी दृष्टिकोणबाट पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासको अवस्था विश्लेषण गर्ने र विद्यालयमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणका समस्या तथा चुनौतीहरू पहिचान गर्ने उद्देश्य राखिएको यस अध्ययनमा सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन तथा अवधारणात्मक ढाँचा स्पष्ट पारिएको छ। यसैगरी गुणात्मक ढाँचाअन्तर्गत अवस्था अध्ययन (Case study) उपागमको प्रयोग गरिएको यस आलेखमा सूचना सङ्कलनका लागि प्राथमिक स्रोतको प्रयोग गरिएको छ भने उद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधिबाट विद्यालय तथा प्रतिक्रियादाताहरू छानिएका छन्। कक्षा अवलोकन तथा साङ्केतिक भाषामा अन्तरवार्ताको माध्यमबाट सङ्कलन गरिएका सूचनाहरूलाई त्रिपक्षीय सम्बन्धबाट वैध बनाउने प्रयत्न गरिएको छ। छानिएको विद्यालयमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यास विश्लेषण गर्दा साधारण विद्यालयको पाठ्यक्रम पूर्णरूपमा बहिरा विद्यार्थीका लागि पनि कार्यान्वयनमा ल्याएकाले उद्देश्य, विषयवस्तु, सिकाइ कार्यनीति र मूल्याङ्कनजस्ता पाठ्यक्रमका तत्त्वहरूमध्ये कार्यनीतिलाई बढी जोड दिएर पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यास गरिएको छ। श्रवण शक्तिजन्य समस्या हुँदाहुँदै पनि पर्याप्त मात्रामा साङ्केतिक

समावेशी दृष्टिकोणबाट नेपालको विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासको विश्लेषण

भाषाको प्रयोगविना नै स्थानीय अभ्यासको माध्यमबाट विषयवस्तुलाई सिकाउने प्रयास शिक्षकहरूबाट हुनु चुनौतीपूर्ण पक्ष हो । समान समय तथा एउटै परीक्षा पद्धतिमा रहेर साधारण विद्यार्थीसँग प्रतिस्पर्धा गर्न बहिरा विद्यार्थीहरू बाध्य हुनु गम्भीर समस्या हो । शिक्षकलाई साङ्केतिक भाषासम्बन्धी पर्याप्त तालिम प्रदान गरी श्रवणशक्ति नभएका विद्यार्थीहरूका लागि कार्यान्वयनमा ल्याउन सकेको अवस्थामा सिकाइ प्रक्रियासहित विषयवस्तु र मूल्याङ्कन कार्यमा पनि उनीहरूलाई न्यायोचित रूपले सहजीकरण गर्न सक्ने देखिन्छ । यसबाट एकातर्फ सुनाइ क्षमता नभएका विद्यार्थीहरूको आन्तरिक क्षमता पहिचानमा सहयोग पुग्ने र अर्कातर्फ सामाजिक न्यायको मान्यताअनुसार उनीहरूले पाठ्यक्रम विभेदीकरणको विभिन्न अभ्यासबाट समेत सिक्न सक्ने देखिन्छ ।

शब्दकुञ्जी : पाठ्यक्रम विभेदीकरण, श्रवणविहीन, शैक्षिक अडेसो, समावेशी शिक्षा, सामाजिक निर्माणवाद ।

पृष्ठभूमि

समावेशी शिक्षाले विभिन्न भाषाभाषी, धर्म, वर्ण, वर्ग तथा अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूले समानताका आधारमा सिक्न पाउने तथ्यलाई जनाउँछ । बालकेन्द्रित सिकाइ पद्धतिमा जोड दिनु समावेशी शिक्षाको महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । बालबालिकाहरूको रुचि, क्षमता, आवश्यकता तथा हैसियतका आधारमा उनीहरूलाई उपयुक्त हुने शिक्षा अन्य बालबालिकाहरूसँगै प्रदान गर्ने कार्य समावेशी शिक्षा हो (Chaube & Chaube, 1994) । यो एक किसिमबाट सबैका लागि शिक्षा पनि हो । फरक क्षमता भएका, भिन्न बालबालिकाहरू, अन्य बालबालिकाहरूभन्दा फरक छन्; उनीहरूलाई भिन्नै विद्यालयको आवश्यकता पर्दछ भन्ने सोचले अपाङ्गतालाई समाजबाट अलग गराउँछ र समाजसँगै हुर्कने, बढ्ने, पढ्ने तथा सँगसँगै प्रतिस्पर्धा गर्ने अवसरबाट वञ्चित तुल्याउँछ (Winebrenner, 1996) । यी विभिन्न कारणहरूले गर्दा अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको विकास प्रक्रिया नै ढिलो हुने भएकाले पछ्यौटोपन देखा पर्दछ । यसबाट उनीहरू अन्य विद्यार्थीसँग प्रतिस्पर्धा गर्न नसक्ने हुन्छन् ।

सबै बालबालिकाहरूले अवसर पाएको अवस्थामा पढ्न र सिक्न सक्छन् भन्ने मान्यताका साथ समावेशी शिक्षाले थप बहिष्करण हुनबाट रोक्छ । यसका साथै समाजसँगै हुर्कने, बढ्ने, पढ्ने र प्रतिस्पर्धी बन्ने अवसर उपलब्ध गराउने नयाँ उपायहरूको खोजी गर्नसमेत सहयोग गर्दछ । समावेशी पद्धतिले छुट्याउने भन्दा पनि एकीकृत पद्धतिको

समावेशी दृष्टिकोणबाट नेपालको विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासको विश्लेषण

माध्यमबाट व्यक्तिले के सिक्छ र उसको आवश्यकता के हो सोहीअनुसार सिक्न अग्रसर हुन्छ भन्ने कुरामा जोड दिन्छ (Tomlinson, 1999) । यसबाट बालबालिकाहरूले एकअर्काबाट सिक्ने र एकले अर्काको कदर तथा सम्मान गर्न पनि सिक्छन् । ज्ञान व्यक्तिभिन्न आफैँ विकास हुँदै जाने प्रक्रिया पनि हो । विभिन्न प्रवृत्तिका बालबालिकाहरूलाई एकअर्काबाट सिक्नका लागि उत्प्रेरित गर्ने र नयाँ ज्ञानको खोजी गर्न सहयोग गर्ने कार्यबाट उनीहरूमा सिर्जनात्मक क्षमताको पनि विकास हुन्छ । समावेशी शिक्षालाई अधिकारको सम्मानका रूपमा पनि हेरिन्छ । बालबालिकालाई घरपरिवारबाट टाढा विद्यालयमा राख्नु, बाबुआमा तथा अभिभावकको दायित्वबाट अलग गर्नु र अवसरबाट वञ्चित गर्नु गलत अभ्यास हो । परिवारका सदस्यको माया पाउनु र पारिवारिक वातावरणमा हुर्कन पाउनु बालकको नैसर्गिक अधिकार हो (नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३) । त्यसैले परिवारले घर नजिकैको विद्यालयमा पढाउन सकेको अवस्थामा शारीरिक, मानसिक तथा मनोवैज्ञानिक रूपमा पनि बालकले सिक्नका लागि आफूलाई क्रियाशील बनाउन सक्ने हुन्छ (MacPherson, 1989) । यसबाट विद्यालयमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासबाट विद्यार्थी बढी लाभान्वित हुन सक्ने कुराको समेत आकलन गर्न सकिन्छ ।

संयुक्त राष्ट्रसङ्घको बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि सन् १९८९ को धारा २८ ले सबै बालबालिकाको शिक्षा पाउने अधिकार सुनिश्चित गरेको छ (MacPherson, 1989) । यसै महासन्धिको धारा २९ मा त्यस किसिमको शिक्षाले बालबालिकाको व्यक्तित्व, शारीरिक तथा मानसिक विकासमा सधैं सहयोग गर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । नेपालमा पनि बालबालिकासम्बन्धी ऐन २०७५ मा यस किसिमको व्यवस्था रहेको देखिन्छ (The Law Commission, 2018) । यसैगरी संयुक्त राष्ट्रसङ्घको मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र सन् १९४८ को धारा २९ ले पनि शिक्षा पाउने अधिकारलाई सर्वस्वीकार्य मानेको छ, जुन कुराको पक्षमा नेपाल पनि अडिग छ (Assembly, 2017) । यसबाट पनि बहिरासहित अन्य रूपमा फरक क्षमता भएका विद्यार्थीहरूका लागि पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासले शिक्षा प्राप्तिको अधिकारलाई संरक्षण गरेको स्पष्ट हुन्छ ।

नेपालमा समावेशी शिक्षाको अभ्यासको इतिहास त्यति लामो छैन । समावेशी शिक्षाभन्दा विशेष शिक्षाको अवधारणाले नेपालमा वि.सं. २०११ मा लेब्रोटोरी हाइस्कूल, वि.सं. २०२३ मा केन्द्रीय बहिरा विद्यालय नक्साल, वि.सं. २०२६ मा खगेन्द्र नवजीवन स्कुल जोरपाटी, वि.सं. २०३७ मा निर्मल बालबिकास केन्द्र खुलेको पाइन्छ । वि.सं. २०३० मा

समावेशी दृष्टिकोणबाट नेपालको विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासको विश्लेषण

विशेष शिक्षा परिषद् तथा वि.सं. २०५३ मा विशेष शिक्षा नीतिलगायतका व्यवस्था हुँदै वि.सं. २०५७ मा समावेशी, समतामूलक तथा अधिकारका रूपमा शिक्षाले मान्यता पाएको हो (Ud et al., 2017) । युनेस्कोको आवाहनमा सबैका लागि शिक्षाको नारासहित सन् १९९० को थाइल्यान्डको जोम्पिन सम्मेलन, सन् १९९४ को स्पेनको सालामाङ्कामा भएको सालामाङ्का सम्मेलन, सन् २००० को सेनेगलको डकार सम्मेलन, सन् २००१ को काठमाडौँमा सम्पन्न काठमाडौँ सम्मेलनले पनि सबैका लागि शिक्षाको सन्दर्भसहित समावेशी शिक्षालाई स्थान दिएको पाइन्छ । सालामाङ्का सम्मेलनपछि शिक्षा विभागले समावेशी शिक्षामा काम गर्नका लागि Inclusive शिक्षा शाखाको व्यवस्था गरेको थियो । त्यसपछि अपाङ्गता भएका बालबालिकाको शैक्षिक तथ्याङ्क सङ्कलन एवम् व्यवस्थापन गर्न थालिएको पाइन्छ । वि.सं. २०६२ मा Inclusive शिक्षा शाखालाई समावेशी शिक्षा शाखा नामाकरण गरी जिल्ला शिक्षा कार्यालयहरूबाट अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको शिक्षामा सहजीकरण गर्न लेखाजोखा केन्द्रको व्यवस्था मिलाइयो । त्यसैका आधारमा हाल नेपालमा ३८० स्रोत कक्षा (दृष्टिविहीन, बहिरा तथा सुस्त श्रवण र बौद्धिकका लागि) र २२ वटा एकीकृत विद्यालयमार्फत समावेशी शिक्षाको अभ्यास हुँदै आएको पाइन्छ (पहाडी, २०७३) । यसरी विशेष शिक्षाका रूपमा प्रारम्भमा अगाडि बढेको शिक्षाले वर्तमान समयमा समावेशी शिक्षाका रूपमा काम गरिरहँदा शिक्षामा सामाजिक न्याय तथा बालबालिकाको शिक्षा लिन पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्नका लागि मद्दत मिलेको देखिन्छ ।

पाठ्यक्रमले शिक्षण तथा सिकाइका लागि तयार पारिएको योजनालाई जनाउँछ (Taba, 1962) । पाठ्यक्रम विकास तथा परिवर्तन निरन्तररूपमा चलिरहने प्रक्रिया हो । विद्यालयमा विभिन्न किसिमको वर्ग तथा जातको प्रतिनिधित्व गरेर विद्यार्थीहरू सिक्नका लागि आउने भएकाले उनीहरूको सिकाइ स्तरका आधारमा सिकाउनुपर्दछ । यसका लागि पाठ्यक्रम विभेदीकरणको प्रक्रिया आवश्यक पर्दछ । पाठ्यक्रमीय विभेदीकरणले विद्यार्थीको क्षमताका आधारमा उद्देश्य निर्माण गर्नुपर्ने, उद्देश्यअनुसार विषयवस्तु मिलाउनुपर्ने, विषयवस्तुलाई ठिक किसिमबाट विद्यार्थीहरूसम्म पुऱ्याउन उचित सिकाइ कार्यनीति अवलम्बन गर्ने र उनीहरूको उपलब्धिको ठिक किसिमबाट लेखाजोखा गर्नका लागि उचित किसिमको मूल्याङ्कन पद्धतिको प्रयोग गर्ने कुरालाई जनाउँछ । नेपालमा विभिन्न किसिमका राजनैतिक परिवर्तन हुँदा पाठ्यक्रमको फेरबदल भएको पाइन्छ । समावेशी शिक्षाका लागि पनि विद्यालय तहमा विभिन्न समयमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यास हुनुपर्दछ । नेपालमा प्रत्येक ५/५ वर्षमा पाठ्यक्रम परिमार्जन गर्ने र प्रत्येक १०/१०

समावेशी दृष्टिकोणबाट नेपालको विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासको विश्लेषण

वर्षमा पाठ्यक्रम परिवर्तन गर्ने नीतिगत प्रावधान रहेको छ (विद्यालय शिक्षाका लागि राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६) । यस किसिमको नीतिगत व्यवस्था भए तापनि अभ्यास भने समयसापेक्ष पर्याप्त मात्रामा भएको पाइँदैन । समावेशी शिक्षाका लागि पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासले गति लिनुपर्नेमा त्यस किसिमको गति लिन सकेको देखिँदैन । स्थानीय पाठ्यक्रमको अभ्यासले व्यापकता लिए तापनि त्यसले समावेशी शिक्षा तथा विशेष आवश्यकता शिक्षाको सन्दर्भमा अपेक्षित रूपमा काम गर्न सकेको देखिँदैन । यस सन्दर्भमा नेपालका विद्यालयमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासको अवस्था र यसका समस्या तथा चुनौतीहरूलाई विस्तृत रूपमा यस अध्ययनमा विश्लेषण गर्न खोजिएको छ ।

समस्याको कथन

समावेशी शिक्षा भनेको समाजका सबै जात, धर्म तथा वर्गको प्रतिनिधित्व गरेर विद्यालयमा अध्ययनका लागि आएका विद्यार्थीहरूको समूहलाई शिक्षा प्रदान गर्ने कार्य हो । शिक्षाको पहुँचबाट बहिष्करणमा परेका व्यक्तिलाई मूल धारमा ल्याउने एउटा तरिका समावेशी शिक्षा हो । यसमा सिकाइ विविधता भएका विद्यार्थीहरूलाई पाठ्यक्रमको विभेदीकरणअनुसार सिकाउने गरिन्छ (Rosen et al., 2015) । समावेशी शिक्षामा अपाङ्ग तथा सपाङ्ग (साधारण बालबालिका) सबै बालबालिकाहरूलाई पाठ्यक्रम विभेदीकरणको माध्यमबाट शिक्षा दिने काम हुन्छ । विभिन्न किसिमका सिकाइ क्षमता भएका विद्यार्थीहरू र फरक किसिमको क्षमता भएका विद्यार्थीहरूलाई के विद्यालयबाट आवश्यकताअनुसार समावेशी शिक्षा प्रदान गरिएको छ त ? फरक किसिमको क्षमता भएका बालबालिकाहरूलाई लक्षित गरेर तयार पारिएको पाठ्यक्रम कस्तो छ ? बहिरा बालबालिकाहरूले मात्र अध्ययन गर्ने विद्यालयमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यास के छ ? विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणका समस्या तथा चुनौतीहरू के के रहेका छन् ? ती समस्याको न्यूनीकरणका लागि विद्यालय तथा सम्बन्धित निकायले के गर्न गर्न सक्छ ? नेपालमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यास सम्बन्धमा पर्याप्त अध्ययन नभएका तथ्यहरू सरोकारवाला व्यक्तिहरूको अन्तरक्रिया तथा छलफलमा बाहिर आएको पाइँन्छ । यस सन्दर्भमा समावेशी दृष्टिकोणबाट पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासलाई खोजिनीती गर्नु सान्दर्भिक देखिएको छ ।

समावेशी दृष्टिकोणबाट नेपालको विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासको विश्लेषण

अध्ययनको महत्त्व

यो अध्ययन समावेशी शिक्षाको दृष्टिकोणबाट विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्याससँग सम्बन्धित रहेकाले विशेष शिक्षाअन्तर्गत बहिरा बालबालिकालाई प्रदान गरिने शिक्षाको प्रक्रियाका सम्बन्धमा चासो राख्ने जुनसुकै व्यक्तिलाई पनि सूचना तथा जानकारी प्राप्तिका दृष्टिकोणबाट यो अध्ययन महत्त्वपूर्ण हुन्छ । विशेष आवश्यकता शिक्षाको सम्बन्धमा नीतिनिर्माता तथा सरोकारवाला निकायहरूलाई पनि यसको वर्तमान अवस्था तथा चुनौतीहरू पहिचान गरी सापेक्षित नीतिनिर्माण गर्नका लागि सहयोग पुग्छ । यसैगरी अपाङ्गताका विभिन्न प्रकारहरूमध्ये बहिरा बालबालिका र उनीहरूको बारेमा खोजी गर्न चाहने व्यक्तिका लागि पनि यो अध्ययन उपलब्धिमूलक हुन्छ । यसका साथै शिक्षक तथा प्रधानाध्यापकहरूलाई पाठ्यक्रम विभेदीकरणको वास्तविकता पहिचान गरी सुधारात्मक अभ्यास गर्नका लागि पनि यो अध्ययन औचित्यपूर्ण हुने नै छ । यस अध्ययनबाट साङ्केतिक भाषा निर्माणकर्तालाई भाषा तयारी तथा विकास प्रक्रियामा शब्दभण्डार थप्ने र त्यसको कार्यान्वयन गर्नका लागि पनि थप मद्दत पुग्ने देखिन्छ ।

अध्ययनका उद्देश्य

यस अध्ययनका उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- क. समावेशी शैक्षिक दृष्टिकोणका आधारमा विद्यालयमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्याससम्बन्धी वर्तमान अवस्थाको विश्लेषण गर्नु,
- ख. विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणका समस्या तथा चुनौतीहरू पहिचान गर्नु ।

अनुसन्धानात्मक प्रश्न

यस अध्ययनमा अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू निम्नानुसार रहेका छन्:

- क. समावेशी शैक्षिक दृष्टिकोणअनुसार नेपालको विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यास केकस्तो रहेको छ ?
- ख. विद्यालय तहको पाठ्यक्रम विभेदीकरण प्रक्रियामा केकस्ता समस्या तथा चुनौतीहरू रहेका छन् ?

समावेशी दृष्टिकोणबाट नेपालको विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासको विश्लेषण

ग. विद्यालय तहको पाठ्यक्रम विभेदीकरणका सन्दर्भमा देखिएका समस्या तथा चुनौतीको समाधानका लागि केकस्ता उपायहरू हुन सक्छन् ?

अध्ययनको सीमा

सीमित समय, स्रोत र साधनको कारणले यस अध्ययनलाई सीमितीकरण गरिएको छ । गण्डकी प्रदेशअन्तर्गतको गोरखा जिल्लामा रहेको बहिरा बालबालिकाहरूले मात्र अध्ययन गर्ने मनकामना बहिरा आवासीय विद्यालयमा कार्यरत शिक्षक, प्र.अ. र विद्यार्थीमा यस अध्ययनलाई सीमित राखिएको छ । बहिरा विद्यार्थीहरूले मात्र अध्ययन गर्ने विद्यालयमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यास कसरी भइरहेको छ र यस अभ्यासले समावेशी शिक्षाको मान्यतालाई आत्मसात् गर्न सकेको छ वा छैन भन्ने कुरामा यो अध्ययन सीमित गरिएको छ । यसका साथै पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासमा देखिएका समस्या तथा चुनौती र ती समस्या समाधानका लागि विद्यालयले गरेका प्रयासहरूमा यस अध्ययनलाई केन्द्रीकृत गरिएको छ ।

सैद्धान्तिक ढाँचा

सामाजिक सांस्कृतिक सिद्धान्तअनुसार समाज तथा संस्कृतिको प्रभाव बालबालिकाको सिकाइ प्रक्रियामा निरन्तररूपमा परिरहेको हुन्छ (Van Compernelle, 2021) । सामाजिक र सांस्कृतिक तत्त्वहरूले मानव चेतना निर्माणमा प्रभाव पार्छन् । भाषा र चिन्तनबिच सम्बन्ध छ । ऐतिहासिक, सांस्कृतिक तथा सामाजिक तत्त्वहरूको संज्ञानात्मक विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ र त्यसका लागि भाषा समाजद्वारा प्रदान गराइएको महत्त्वपूर्ण साधन हो (Vygotsky, 1979) । यस सिद्धान्तअनुसार बालकले सामाजिक-सांस्कृतिक मूल्यमान्यता, रीतिस्थिति, सिप र व्यवहार, समाजका गन्यमान्य व्यक्तिसँग हुने सरसङ्गत, छलफल र अन्तरक्रियाबाट सिकाइ हासिल गर्दछ । यस्तो छलफल र अन्तरक्रियाको मूल माध्यम भाषा हो । बहिरा बालबालिकाका लागि भाषाका रूपमा रहेको सङ्केतले सिकाइ सहजीकरणका लागि उल्लेख्य मद्दत गर्दछ र उनीहरूको सिकाइ प्रक्रियामा आफ्नो सामाजिक तथा सांस्कृतिक पक्षको प्रत्यक्षरूपमा प्रभाव पर्दछ ।

अल्बर्ट बान्डुराको तादात्म्यीकरण सिकाइ सिद्धान्तअनुसार मानिस विवेकशील सामाजिक प्राणी हो र बालक आफ्नो भविष्यमा जे बन्नुपर्ने हो त्यसका लागि आवश्यक कुराहरू समाजबाटै सिक्छ (Nabavi, 2012) । बाबुआमा, छरछिमेक, साथीभाइ, शिक्षक तथा अन्य विभिन्न व्यक्तिहरूको व्यवहार अवलोकन गरेर आफूले पनि त्यस्तै व्यवहार गर्छ ।

समावेशी दृष्टिकोणबाट नेपालको विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासको विश्लेषण

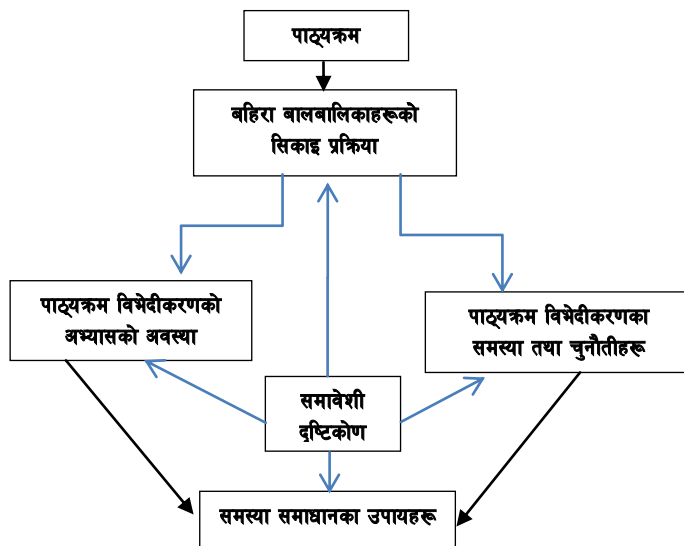
बहिरा बालबालिकाको सिकाइ प्रक्रिया पनि अनुकरण र अवलोकनद्वारा हुने गर्दछ । फरक क्षमता भएका बालबालिकाले पनि आफ्नो सिकाइ प्रक्रियामा सहपाठी साथी, शिक्षक तथा समाजका अग्रजहरूको व्यवहारलाई अनुकरण गर्दछन् । यसमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणका लागि शिक्षकले गरेको प्रयत्न पनि समय सापेक्ष उपलब्धिमूलक बनिरहेको हुन्छ । तादात्म्यीकरण यस्तो प्रक्रिया हो जसमा सिकारूहरू अरूका गुण, व्यवहार र विशेषताहरूलाई आफ्नै ठानेर सोच्ने, अनुभव एवम् व्यवहार गर्ने हुन्छन् । बान्दुरा र उनका सहयोगी वाल्टरका अनुसार— “जीवित एवम् साङ्केतिक नमुनाद्वारा प्रदर्शित कार्यहरू, प्रवृत्ति तथा संवेगात्मक प्रतिक्रियाहरूलाई कुनै व्यक्ति वा बालकले उतार्न खोज्ने प्रवृत्तिलाई तादात्म्यीकरण भनिन्छ” (Driscoll, 1994, pp. 8-9) । यस किसिमको तादात्म्यीकरणबाट बहिरा बालबालिकाहरू एकातर्फ सिकाइ प्रक्रियामा आफै अभिप्रेरित बन्ने र अर्कातर्फ विषय शिक्षकले पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासका माध्यमबाट सिकाइमा सहजीकरण गरिरहेका हुन्छन् ।

अवधारणात्मक ढाँचा

यस अध्ययन कार्यमा प्रयोगमा ल्याइएको अवधारणात्मक ढाँचा निम्नानुसार रहेको छ :

चित्र नं. १

समावेशी दृष्टिकोणबाट नेपालको विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासको विश्लेषण

समावेशी दृष्टिकोणबाट नेपालको विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासको विश्लेषण

माथिको अवधारणात्मक ढाँचाले पाठ्यक्रम विद्यार्थीको सिकाइ प्रक्रियाको मार्गदर्शक पक्ष हो र बहिरा विद्यार्थीहरूको सिकाइ पनि पाठ्यक्रमद्वारा नै निर्देशित हुन्छ भन्ने कुरालाई स्पष्ट पार्न खोजेको छ । बहिरा बालबालिकाका लागि पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासले सिकाइ सहज हुन्छ । यसैगरी पाठ्यक्रम विभेदीकरणका विभिन्न किसिमका समस्या तथा चुनौतीहरू हुने र ती समस्याहरूलाई पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासमा कसरी समाधान गर्दा बहिष्करणमा परेका विद्यार्थीहरूलाई न्यायोचितरूपमा शिक्षा प्राप्त हुन सक्छ भन्ने कुरा यस ढाँचाले प्रस्तुत गरेको छ । समावेशी दृष्टिकोणलाई यस ढाँचाले सिकाइ प्रक्रिया हेर्ने माध्यम बनाएको छ ।

अध्ययन विधि

अनुसन्धानमा अध्ययन विधिअन्तर्गत अनुसन्धान ढाँचा, जनसङ्ख्या तथा नमुना छनोट, नमुना छनोट प्रक्रिया, तथ्याङ्कका स्रोत, तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन र तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया पर्दछन् । यो अनुसन्धान गुणात्मक ढाँचामा आधारित छ । यस अध्ययनका लागि उद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधिबाट गोरखा जिल्लाको गोरखा नगरपालिका वडा नं. १० स्थित श्री मनकामना बहिरा आवासीय माध्यमिक विद्यालय छानिएको छ । उक्त विद्यालयको कक्षा १ देखि १० सम्म अध्ययन गर्ने जम्मा ११७ जना विद्यार्थी र अध्यापन कार्यमा सङ्लग्न १५ जना विषय शिक्षकहरू जनसङ्ख्याका रूपमा रहेको यस अध्ययनमा उद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधिबाट नै प्र.अ. र २ जना विषय शिक्षक तथा अवलोकनका लागि ४ वटा कक्षा (कक्षा २, ५, ८ र १०) छनोट गरिएको थियो । प्राथमिक स्रोतका रूपमा प्रतिक्रियादाताका उत्तर र कक्षाअवलोकन तथा द्वितीयक स्रोतका रूपमा दस्तावेज विश्लेषण गर्ने काम यस अध्ययनमा गरिएको छ । कक्षाकोठा तथा विद्यालयको भौतिक पक्ष एवम् विद्यार्थीका सिकाइ क्रियाकलापको बारेमा सूचना सङ्कलन गर्नका लागि अवलोकन रुजुसूची र साङ्केतिक भाषा, विद्यार्थीका उपलब्धि, शैक्षिक क्रियाकलाप, सामग्री, पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यास तथा यसका समस्या र ती समस्या समाधानका लागि विद्यालयको प्रयासका सम्बन्धमा सूचना सङ्कलन गर्नका लागि अन्तर्वार्ता निर्देशिकाको प्रयोग गरिएको छ ।

यस अध्ययनमा सङ्कलन गरिएका सूचनालाई मुख्य उद्देश्यसँग सम्बन्धित हुने गरी शोधप्रश्नका आधारमा आशय निर्माण गरेर विश्लेषण गरिएको छ । यसरी आशयगत रूपमा विश्लेषण गर्दा प्राप्त तथ्याङ्कको वैधता र विश्वसनीयतालाई ख्याल गरी प्राप्त प्रमाणका आधारमा तथ्यहरूको प्रस्तुति गर्ने काम भएको छ ।

समावेशी दृष्टिकोणबाट नेपालको विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासको विश्लेषण

प्राप्ति तथा छलफल

यस अध्ययन कार्यमा बहिरा विद्यार्थीहरू मात्र अध्ययन गर्ने विद्यालयमा पाठ्यक्रम समायोजनको अभ्यास सिकाइ प्रक्रियामा बढी केन्द्रित रहेको छ । पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासमा देखिएको मौलिकता, यसका समस्या तथा समाधानका उपायहरूलाई यसअन्तर्गत निम्नअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

नेपालको विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यास

नेपालको विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासलाई हेर्दा देशमा हुने विभिन्न राजनैतिक परिवर्तनलाई आधार मानिएको देखिन्छ । त्यस किसिमका पाठ्यक्रम विभेदीकरण पाठ्यक्रम परिवर्तनका रूपमा आएका छन् । ती परिवर्तनले अल्पकालीन रूपमा विभेदीकरणको स्वरूपभन्दा पनि दीर्घकालीन रूपमा परिवर्तन र व्यवस्थापकीय स्वरूप ग्रहण गरेको पाइन्छ ।

गोरखा जिल्लास्थित श्री मनकामना बहिरा आवासीय माध्यमिक विद्यालयमा ११७ जना बहिरा विद्यार्थीहरूले गोरखा जिल्लाका अतिरिक्त देशका विभिन्न जिल्लाबाट आएर आवासीय सुविधासहित अध्ययन गर्दछन् । १५ जना विभिन्न तहका शिक्षक र २ जना कर्मचारी कार्यरत यस विद्यालयमा भौतिक पूर्वाधार पर्याप्त रहेको छ । शौचालय, पिउने पानी, चमेना गृह, खेलमैदान, कम्प्युटर प्रयोगशाला, पुस्तकालय, इन्टरनेट, आवासगृह तथा स्वास्थ्य स्वयंसेविकाको उपलब्धताजस्ता कुराहरू व्यवस्थित छन् । चितवन, नवलपरासी, रौतहट तथा मुगु जिल्लाबाट पनि बालबालिकाहरू आएर यस विद्यालयमा अध्ययन गरिरहेका छन् । सबै विद्यार्थीहरूको कक्षाअनुसारको उमेर भने बढी रहेको पाइन्छ ।

अध्ययनका लागि छानिएको यस विद्यालयमा कक्षा १ देखि १० सम्मका विभिन्न विषयमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यास विषय शिक्षकहरूले गरेको देखिन्छ । पूर्वबाल्यावस्था शिक्षा कक्षामा नेपाली साङ्केतिक भाषा सिकाएर बहिरा विद्यार्थीहरूलाई कक्षा १ मा प्रवेश अनुमति दिइएको छ । प्रारम्भिक चरणमा नेपाली साङ्केतिक भाषा सिकाउँदा शिक्षकहरूले राष्ट्रिय बहिरा सङ्घ तथा सरकारी तवरबाट तयार पारी प्रयोगमा ल्याइएको साङ्केतिक भाषाका अतिरिक्त स्थानीय सङ्केतको प्रयोगलाई बढी जोड दिइएको देखिन्छ । अवलोकन गरिएका कक्षामा प्रत्येक विद्यार्थीका लागि अलगअलग सङ्केतद्वारा नाम पहिचान गर्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यसरी शिक्षक, प्र.अ.,

विद्यालयका कर्मचारी र विद्यार्थीहरू पहिचानका लागि प्रयोग गरिने साङ्केतिक भाषा स्थानीय स्तरको बढी र राष्ट्रिय स्तरको कम हुँदा बहिरा विद्यार्थीको बुझाइको दायरा साँघुरो रहेको देखिन्छ । भिगोत्स्कीको सामाजिक सांस्कृतिक सिद्धान्तअनुसार व्यक्तिले सामाजिक परिवेशसँगको साक्षात्कार गरेर सिकाइ हासिल गर्न सक्छ (Vygotsky, 1978) । यस विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले पनि सिकाइ प्रक्रियामा आफ्नो साथी, शिक्षक तथा सामाजिक परिवेशअनुसार सिकाइ प्रक्रियालाई क्षमताका आधारमा अगाडि बढाएको देखिन्छ । कक्षा १ देखि ३ सम्म साङ्केतिक भाषाका माध्यमबाट विभिन्न विषयको पाठ्यक्रममा आधारित भई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप गर्दा प्रत्येक विषयको मर्मअनुरूपको सिकाइ जुन रूपमा हुनुपर्ने हो सो हुन सकेको देखिँदैन । यी कक्षाहरूमा सरकारी पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा उनीहरूमा न्यूनरूपमा भाषिक ज्ञान तथा सिपको विकास भएको छ र यसलाई दोस्रो चरणमा भाषा सिकाइको रूपमा उनीहरूले प्रयोगमा ल्याएका छन् । कक्षा चारभन्दा माथिका कक्षामा भने भाषा अथवा सङ्केतभन्दा बढी विषयवस्तुलाई केन्द्रमा राखेको पाइन्छ । यस सन्दर्भमा कक्षा ५ मा अध्ययनरत विद्यार्थीको साङ्केतिक प्रतिक्रिया यसप्रकार रहेको छ । (जुन अनुसन्धानकर्ताको सङ्केत भाषा जान्ने सहयोगी व्यक्तिको उल्था (Translation)अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ) :

“मेरो घर मुगु हो । म यहाँ छात्रावासमा बस्छु । म सँगै मेरा ३ जना साथीहरू पनि छौं । म कक्षा १ देखि नै यस विद्यालयमा पढ्न आएको हुँ । सुरुमा मैले साङ्केतिक भाषासम्बन्धी मेरो परिवार तथा समाजबाट थोरै मात्र जानकारी पाएको थिएँ । अहिले म सबैले यस भाषाको प्रयोग गरेर सिकने हुँदा धेरै कुराहरू साङ्केतिक रूपमा भन्न र बुझ्न सक्छु । यस भाषाको बारेमा पर्याप्त जानकारी यस विद्यालयमा २ जना शिक्षकलाई मात्र छ भने अन्य शिक्षकहरूले सामान्यरूपमा मात्र साङ्केतिक भाषाको प्रयोग गरेर हामीलाई सिकाउनु हुन्छ ।”

यस कथनका आधारमा छानिएको विद्यालयमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यास अत्यन्तै सामान्य किसिमको मात्र भएको पाइन्छ । सरकारी आवासीय विद्यालय भएकाले देशका विभिन्न भागबाट बहिरा विद्यार्थीहरू यहाँ अध्ययन गर्न आउने गर्दछन् । तर पनि पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यास अत्यन्तै न्यून सङ्ख्यामा रहेका साङ्केतिक भाषा जान्ने शिक्षकभन्दा अन्य शिक्षकहरूले प्रभावकारी रूपमा गर्न सकेका छैनन् । विशेष आवश्यकता शिक्षाका लागि तयार पारिएको पाठ्यक्रमलाई यस विद्यालयमा नराखिनु र साधारण किसिमको सामुदायिक विद्यालयको सरकारी पाठ्यक्रमका आधारमा सिकाउने

समावेशी दृष्टिकोणबाट नेपालको विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासको विश्लेषण

काम बहिरा बालबालिकालाई गर्नु शिक्षकका लागि पनि कठिन र विद्यार्थीका लागि पनि अपर्याप्त सिकाइको कारक बनेको देखिन्छ ।

बहिरा विद्यार्थीहरूले पहिलो चरणमा सङ्केत सिक्ने, दोस्रो चरणमा सिकाइका विषयवस्तुको माध्यमबाट आफ्नो भाषा तथा सङ्केतलाई बलियो बनाउने र कक्षा चारभन्दा माथि विभिन्न विषयवस्तुमा आधारित भएर सिकाइ प्रक्रियालाई अगाडि बढाउँदा उनीहरूकै लागि भनेर विशेषरूपमा तयार पारिएको पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन यस विद्यालयमा नभएकाले प्रचलित पाठ्यक्रमबाट ती विद्यार्थीहरूलाई न्यायोचित सिकाइ प्राप्त हुन सकेको देखिँदैन । विभिन्न विषयमा २० देखि १०० प्रतिशत (शारीरिक शिक्षा, सिर्जनात्मक कला, सामाजिक अध्ययनमा २० प्रतिशत र स्थानीय भाषा वा अन्य विषयमा १०० प्रतिशत) स्थानीय पाठ्यक्रम बनाएर कार्यान्वयन गर्ने सरकारको नीतिले पनि ती बहिरा विद्यार्थीहरूको सिकाइ प्रक्रियालाई छोएको छैन । यस विद्यालयमा स्थानीय पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन हुन सकेको छैन । औपचारिक रूपमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यास बहिरा विद्यालयमा भएको छ तर त्यो प्रक्रिया कुनै पनि स्तरीय मापदण्डभन्दा पनि स्थानीय परिवेशअनुसार रहेको देखिन्छ । यसबाट बहिरा विद्यार्थीहरूले साधारण विद्यार्थीका लागि तयार पारिएको प्रचलित पाठ्यक्रममा आधारित भई सिक्किरहँदा उनीहरूमा जुन किसिमबाट पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासबाट सिकाइ हुनुपर्ने हो त्यो हुन सकेको देखिँदैन । कार्यरत शिक्षकले प्रयोग गर्ने स्थानीय साङ्केतिक भाषाको माध्यमबाट सिकाइ सहजीकरण गर्ने प्रक्रियाले तत्कालका लागि लाभ लिए तापनि त्यसको दीर्घकालीन असर बाँकी रहने र भविष्यमा अपर्याप्त सिकाइले बहिरा व्यक्तिको जीवनमा नै गम्भीर प्रभाव पर्ने देखिन्छ । सामाजिक सांस्कृतिक सिद्धान्तअनुसार व्यक्तिले परिवेशअनुसार हासिल गरेको ज्ञान र सिपलाई प्रयोगमा ल्याई आफ्नो वैयक्तिक समायोजनको पक्षलाई बलियो बनाउने गर्दछ (Cobb, 1994) । यस सन्दर्भमा बहिरा बालबालिकाले सिकेको सिकाइ तथा यसको प्रक्रिया र पाठ्यक्रम समायोजनको अभ्यास जुन स्थानीय मापदण्डमा बढी आधारित छ त्यसले अपेक्षितरूपमा समावेशी शिक्षा भित्रको समता (Equity) लाई प्रतिबिम्बित गर्न सकेको देखिँदैन ।

अल्बर्ट बान्डुराको सामाजिक सिकाइको सिद्धान्तअनुसार व्यक्ति भविष्यमा जे बन्ने हो त्यसको आधार उसको समाज तथा परिवेश हुन्छ र उसले त्यही समाज र परिवेशबाट अनुकरण एवम् अवलोकन गरेर प्राप्त हुने नमुनाका आधारमा सिक्न सक्ने कुराले बहिरा विद्यार्थीहरूमा पनि प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने देखिन्छ (Bandura, 1986) । बहिरा विद्यालयमा उपलब्ध दुई जना पूर्णरूपमा साङ्केतिक भाषा जानेका शिक्षकहरूले जम्मा ५०००

समावेशी दृष्टिकोणबाट नेपालको विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासको विश्लेषण

शब्दयुक्त साङ्केतिक शब्दभण्डारको प्रयोग गरेर अन्य १५ जना शिक्षक तथा कर्मचारी र ११७ जना विद्यार्थीलाई सिकाउनका लागि आफैँमा चुनौती भइरहेको सन्दर्भमा यस विद्यालयमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यास राष्ट्रिय मापदण्डमा भन्दा बढी स्थानीय आवश्यकता तथा व्यवहारमा आधारित भएर अगाडि बढेको देखिन्छ । अनौपचारिक तथा स्थानीय सङ्केतलाई आधार बनाएर साधारण विद्यालयको पाठ्यक्रम पूर्णरूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउँदा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यास स्तरीय हुन नसकी काम चलाउ मात्र भएको पाइन्छ ।

विद्यालय तहको पाठ्यक्रम विभेदीकरणका समस्या तथा चुनौती

पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासका सन्दर्भमा बहिरा विद्यार्थीहरूले मात्र अध्ययन गर्ने विद्यालयमा शिक्षकको अत्यधिक प्रयत्न भए तापनि विभिन्न किसिमका समस्या तथा चुनौतीहरू रहेको पाइन्छ । अनौपचारिक रूपमा बालबालिकालाई सामान्य सङ्केत तथा विषयवस्तु सिकाउने तरिकाले मात्र यसको विभेदीकरणको अभ्यासलाई प्रतिविम्बित गर्दै (Bhaba, 1994; Gutierrez, Baque-dano-Lopez, & Tejada, 1999; Moje et al., 2004; Soja, 1996) । साधारण विद्यालयका बालबालिकाको लागि तयार पारिएको पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन गराउँदा औपचारिक ढाँचा तथा स्तरीय साङ्केतिक पद्धतिको प्रयोग गर्न नसक्दा पाठ्यक्रम विभेदीकरणका सन्दर्भमा विभिन्न किसिमका समस्या तथा चुनौतीहरू आउनु स्वाभाविक हो । विशेष आवश्यकता शिक्षा दिनपर्ने विद्यार्थीलाई साधारण विद्यालयको पाठ्यक्रमका आधारमा सिकाउने प्रयत्न गर्नु आफैँमा जटिल समस्या हो भने २ जना मात्र पूर्णकालीन साङ्केतिक भाषा शिक्षकको सहयोगमा कक्षा १ देखि १० सम्म पाठ्यक्रम समायोजनको अभ्यास गर्नु थप कठिन कार्य हो । विद्यालयमा गरिने शिक्षण सिकाइ एवम् अभ्यासका क्रियाकलापहरू बहिरा बालबालिकाअनुकूल नहुँदा पाठ्यक्रम समायोजनको अभ्यासका कतिपय पक्षहरू असान्दर्भिक देखिन्छन् । यसका साथै सहपाठी सिकाइ तथा सहायता आदानप्रदानको संस्कृतिलाई प्रोत्साहन गर्न विद्यालयले विभिन्न कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्नेमा त्यसो नगरी सामान्य साङ्केतिक भाषाको माध्यमबाट मात्र कठिन विषयवस्तुलाई पनि सिकाउने प्रयास गरेको पाइन्छ । यसबाट सामान्य अवस्थामा साधारण विद्यार्थीका लागि समेत सिकाइमा कठिनाइ हुने अवस्थामा बहिरा बालबालिकाहरू बाध्यताबश सिक्नका लागि सङ्घर्ष गरिरहेका हुन्छन् । विद्यालयका विभिन्न कक्षाहरूमा साङ्केतिक भाषासम्बन्धी तालिमप्राप्त जनशक्तिले पर्याप्त अभ्यास तथा गतिविधिबाट सिकाउनुपर्ने अवस्थामा त्यस किसिमको कार्यकलाप

समावेशी दृष्टिकोणबाट नेपालको विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासको विश्लेषण

पनि भएको पाइँदैन । प्र.अ. तथा शिक्षकको दृष्टिकोणमा विशेष शिक्षा प्रदान गर्ने विद्यालयबाहेक साधारण विद्यालयबाट पनि फरक क्षमता भएका व्यक्तिलाई सिकाउनका लागि सापेक्षित नीतिको अभावसमेत रहेको छ । यसका साथै अभिभावकको दृष्टिकोण तथा राष्ट्रिय प्रयासको बिचमा पनि खाडल रहेको कुरा कक्षा १० मा अध्ययनरत विद्यार्थीको प्रतिक्रियाबाट प्रस्ट हुन्छ :

“म कक्षा १० मा पढ्छु । मेरो घर रौतहट हो । म कक्षा ९ देखि नै आवासीय रूपमा यस विद्यालयमा अध्ययन गर्दै आइरहेको छु । सिकाइको प्रक्रिया पहिले भन्दा तुलनात्मक रूपमा सुधारिएको छ । मजस्ता व्यक्तिका लागि स्तरीय र प्रभावकारी साङ्केतिक भाषाको माध्यमबाट विभिन्न विषयहरू सिकाउनुपर्नेमा धेरैजसो शिक्षकहरूले सामान्य बालबालिकालाई जस्तै गरी सिकाउनुहुन्छ । केही शिक्षकबाहेक सबैलाई साङ्केतिक भाषाको राम्रो ज्ञान पनि छैन । विभिन्न कक्षामा फरकफरक विषयमा प्रयोगमा ल्याइने भाषा लगभग समान किसिमको रहेको छ । परीक्षामा हामीलाई पनि सामान्य विद्यार्थीसँगै राखिन्छ । त्यस्तो अवस्थामा हामीले साधारण तथा प्रतिभाशाली विद्यार्थीसँग प्रतिस्पर्धा गर्न सक्दैनौं र हाम्रो नतिजा पनि अत्यन्तै कमजोर रहेको छ । हाम्रा अभिभावकले पनि मेरो बहिरोपनलाई पूर्वजन्मको पापको रूपमा लिनुहुन्छ र हाम्रो सोचाइ पनि त्यसै किसिमको बन्ने गरेको छ ।”

यस तथ्यलाई आधार मान्दा बहिरा विद्यार्थीहरूका लागि पाठ्यक्रमको समायोजन विषयवस्तु तथा क्रियाकलापमा उनीहरूको आवश्यकता र स्तरअनुसार तथा मूल्याङ्कन प्रक्रियामा अत्यन्तै न्यूनरूपमा रहेको देखिन्छ । सामाजिक - सांस्कृतिक सिद्धान्तले समयअनुसार आउने प्रविधिजन्य परिवर्तनलाई पनि सिकाइको वातावरण बनाउनुपर्ने कुरामा जोड दिन्छ (Teemant, 2005) । यस किसिमको प्रविधियुक्त पाठ्यक्रम समायोजनको अभ्यासका लागि भौतिक उपकरण तथा स्रोत र साधनहरू विद्यालयमा उपलब्ध भए तापनि यसको प्रयोग नहुनु अर्को समस्या हो । यसका अतिरिक्त प्रविधि प्रयोगका लागि दक्ष जनशक्तिको अभाव र यसले पाठ्यक्रम समायोजनको अभ्यासमा पारेको असरले समावेशी शिक्षाको समानता र समता (Equality and equity) दुवै पक्ष छायामा परेको देखिन्छ । अभिभावकको अन्धविश्वासी अवधारणाका कारणले गर्दा अपाङ्गप्रतिको हेराइ सकारात्मक बन्न नसक्नु र विद्यालय तथा शिक्षकलाई आवश्यक

समावेशी दृष्टिकोणबाट नेपालको विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासको विश्लेषण

सहयोगसमेत उनीहरूबाट उपलब्ध नहुनु पाठ्यक्रम समायोजनको अभ्यासमा देखिएको थप चुनौती हो ।

माथिका चुनौतीहरूलाई आशयगतरूपमा दुई किसिमबाट विश्लेषण गर्न सकिन्छ :

नीतिगत समस्या

विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपको नीतिगत स्वरूपमा बहिरा बालबालिकाका लागि पाठ्यक्रम अलगगै हुनुपर्ने प्रावधान भए तापनि यस विद्यालयमा अध्ययन गर्ने बहिरा विद्यार्थीहरूले साधारण विद्यालयमा कार्यान्वयनमा आएको पाठ्यक्रमका आधारमा सिकिरहेका छन् । विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ ले अपाङ्गता भएका विद्यार्थीका लागि मूल्याङ्कन गर्ने परिपाटी नै बेग्लै हुनुपर्ने प्रावधान राखेको छ (विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६) । यस नीतिको प्रावधानलाई पनि उपेक्षा गरेर यस मनकामना बहिरा आवासीय विद्यालयका विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन साधारण विद्यालयका विद्यार्थीसह गरिएको छ । बहिरा तथा कमजोर सुनाइ क्षमता भएका विद्यार्थीहरूका लागि लचिलो नीति अपनाइने छ भन्ने राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपको नीतिगत प्रावधान हुँदाहुँदै पनि त्यस किसिमको प्रावधानलाई बहिरा विद्यालयमा कार्यान्वयनमा ल्याएको पाइँदैन । नीतिगत प्रावधान स्पष्ट भएर पनि त्यसको कार्यान्वयन नहुनुले समावेशी शिक्षाको सन्दर्भमा बहिरा तथा फरक किसिमको क्षमता भएका बालबालिकालाई पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासबाट न्याय गर्न सकेको देखिँदैन ।

व्यावहारिक समस्या

पाठ्यक्रम विभेदीकरणको व्यावहारिक अभ्यास तुलनात्मक रूपमा नीतिगत भन्दा सान्दर्भिक देखिन्छ तर पनि यस किसिमको व्यावहारिक पक्षले भविष्यमा विद्यार्थीहरूले आफुले आर्जन गरेको ज्ञान तथा सिपलाई व्यावहारिक जीवनमा कसरी प्रयोग गर्ने भन्ने कुराले समस्या सिर्जना गर्ने देखिन्छ । वर्तमान समयमा पाठ्यक्रममा उल्लेख भएका विषयवस्तुलाई सिकाउनका लागि स्थानीय स्तरमा सामान्य किसिमको सङ्केतको प्रयोग गरे तापनि त्यसको स्तरीयता तथा राष्ट्रिय मान्यता नभएकाले अल्पकालीन रूपमा प्रयोगमा ल्याउन सकिएको भए तापनि त्यसको सान्दर्भिकता दीर्घकालीन रूपमा कम देखिन्छ । यस अर्थमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको वर्तमान अभ्यास केवल स्थानीय तथा व्यावहारिक ज्ञान तथा सिप अथवा मौलिक ज्ञानसँग सम्बन्धित भएको पाइन्छ ।

समावेशी दृष्टिकोणबाट नेपालको विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासको विश्लेषण

प्रस्तुत विद्यालयमा अध्ययन गर्ने बालबालिकाको उमेर सामान्य कक्षा उमेरभन्दा बढी देखिन्छ । सामान्य अवस्थामा बालबालिकाको कक्षागत उमेर विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ ले उल्लेख गरेको उमेरभन्दा बढी रहनुले पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यास गहन नभई सतही मात्र भएको पाइन्छ । पाठ्यक्रम प्रारूपको नीतिगत प्रावधानको लचिलोपनाको अभावले पनि बहिरा बालबालिकाका लागि पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यास कुनै स्तरीय मापदण्डमा आधारित नभई अतिसामान्य प्रकृतिको मात्र बन्न पुगेको देखिन्छ ।

पाठ्यक्रम विभेदीकरणका सन्दर्भमा पनि समावेशी शिक्षाले समाजका सबै वर्ग तथा तहका बालबालिकालाई समान किसिमको अवसर उपलब्ध गराएर शिक्षा दिनुपर्ने कुरामा जोड दिन्छ । बहिरा बालबालिका पनि अपाङ्गताका विभिन्न प्रकारमध्ये एउटा महत्त्वपूर्ण प्रकार भित्र पर्दछन् । उनीहरूलाई पनि आफ्नो क्षमताअनुसार शिक्षामा समान अवसर प्राप्त गरेर सिक्न पाउने अधिकार नेपालको संविधानले सुनिश्चित गरेको छ (नेपालको संविधान, २०७२) । यस सन्दर्भमा बहिरा बालबालिकालाई मात्र राखेर सञ्चालनमा ल्याइएको मनकामना बहिरा आवासीय विद्यालयले साधारण सामुदायिक विद्यालयको पाठ्यक्रमलाई कार्यान्वयनमा ल्याउँदा समावेशी शिक्षाको भावनाअनुसार समानताको अवस्था केही देखिए तापनि समता (Equity) को अवस्था निकै कमजोर हुन पुगेको पाइन्छ । विद्यार्थीका लागि आवास, छात्रवृत्ति, स्याहारसुसार, स्वास्थ्य सुविधा, प्रविधिजन्य सुविधा, अपाङ्गमैत्री, भौतिक पूर्वाधार सबै पक्षहरू सबल भए तापनि उनीहरूका लागि साधारण विद्यालयको पाठ्यक्रममा आधारित भएर सिकाउने अभ्यास गर्दा समावेशी शिक्षा तथा विशेष आवश्यकता शिक्षा भित्रको शैक्षिक मान्यताको उपेक्षा हुने देखिन्छ । यसबाट समावेशी शिक्षाले आत्मसात् गरेको मर्म बाह्य रूपमा समानताको स्वरूपमा देखिए तापनि त्यसभित्रको समताले वास्तविकता लिन सकेको देखिँदैन । पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासमा शिक्षक, कर्मचारी तथा सहपाठी साथीको अनुकरणको माध्यमबाट हुने सिकाइका लागि पनि प्रक्रियागत कमजोरीहरू देखिन्छन् । यसले बहिरा बालबालिकालाई तादात्म्यीकरणको माध्यमबाट हुने सिकाइको उपेक्षा गरेको छ । यसले फरक क्षमता भएका बालबालिकाहरूलाई समावेशीताको दृष्टिकोणमा न्याय प्रदान गर्न सकेको छैन । त्यसैले व्यक्तिको आत्मअभिप्रेरणा र आत्मनियन्त्रणको माध्यमबाट पाठ्यक्रम समायोजनका प्रक्रियागत पक्षहरूमा प्रभावकारिता ल्याउन सकिन्छ (Mark & Campbell, 2011) । यसका लागि शिक्षकहरूको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहने गर्दछ ।

समावेशी दृष्टिकोणबाट नेपालको विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासको विश्लेषण

स्थानीय पालिकाले उपलब्ध गराएको एक जना दोभासेको माध्यमाट पर्याप्त मात्रामा सञ्चार गर्नका लागि पनि शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूबिच समस्या रहेको देखिएको यस विद्यालयमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणका धेरैजसो अभ्यासहरू अनौपचारिक र सीमित क्रियाकलाप मात्र औपचारिक रहेको छ । सामाजिक परिवेश तथा व्यक्तिको सम्पर्कमा आएर व्यक्तिले सिक्न सक्छ भन्ने सामाजिक - सांस्कृतिक सिद्धान्तको मर्मअनुसार सानो विद्यालयीय परिधिभित्र विद्यार्थीहरूमा सिकाइ भइरहेको पाउन सकिन्छ तर पनि यस्तो प्रक्रिया पर्याप्त हुँदैन (Vygotsky, 1997) । अनौपचारिक रूपमा शिक्षक आफैले विभिन्न प्रकारका सङ्केतहरू निर्माण गरी प्रयोगमा ल्याउने कार्यले पाठ्यक्रम समायोजनको औपचारिक पक्षलाई प्रतिविम्बित गर्न सक्दैन । पर्याप्त शब्दभण्डार नभएको सीमित शब्दकोशको मद्दतबाट बालबालिकालाई सिकाउनका लागि शिक्षकलाई निकै चुनौती रहेको हुन्छ ।

जन्मजात बहिराहरूका लागि घरायसी परम्परागत उपचारबाट सम्भव नभएपछि खोजनिती गर्दै अभिभावकले यस विद्यालयमा बालबालिकालाई ल्याउने र जन्मपश्चात् विभिन्न कारणले बहिरा भएका बालबालिकालाई उपचार गर्न नसक्ने अवस्था सिर्जना भएपछि यस विद्यालयको जिम्मा लगाएर वर्षमा एकपटक मात्र बच्चालाई लिएर घर जाने अभिभावकको प्रवृत्तिले बालबालिकाको सिकाइभन्दा पनि परिवारको फन्फटलाई किनारा लगाएको तथ्यका रूपमा लिन सकिने दृष्टिकोण विद्यालयका शिक्षक तथा प्रधानाध्यापकको रहेको छ । यस अवस्थामा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यास पर्याप्त मात्रामा भए तापनि यसको प्रभावकारिता भने अपेक्षाकृत हुन सक्दैन ।

पाठ्यक्रम विभेदीकरणका लागि गर्नुपर्ने कामहरू

श्री मनकामना बहिरा आवासीय माध्यमिक विद्यालयमा विद्यालय तहको पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासका सन्दर्भमा गरिएको अध्ययनअनुसार विद्यालयमा भर्ना अभियानसँगै समाजमा स्थापित हुन सफल अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सहभागितामा बृहत् जनचेतना अभियान सञ्चालन गर्नुपर्ने हुन्छ । समावेशी शिक्षा, विशेष आवश्यकता शिक्षा, यसको महत्त्व तथा फाइदाका बारेमा शिक्षक र अभिभावकहरूलाई जानकारी गराउने र अभिमुखीकरण कार्यक्रम पनि सञ्चालन गर्दा पाठ्यक्रम समायोजनको अभ्यासले गति लिन सक्ने देखिन्छ । यसका साथै पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि पाठ्यक्रममा उल्लेख गरिएका उद्देश्यहरूका आधारमा व्यावहारिक उद्देश्य तयार पार्ने र विषयवस्तुलाई साङ्केतिक भाषाको स्तरीय मापदण्डका

समावेशी दृष्टिकोणबाट नेपालको विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासको विश्लेषण

आधारमा सिकाउनु उपयुक्त हुन्छ । विषय शिक्षकलाई साङ्केतिक भाषाको प्रशिक्षणको व्यवस्था गरेर अतिरिक्त क्रियाकलाप अथवा विद्यार्थी केन्द्रित क्रियाकलापको माध्यमबाट पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासलाई विस्तृतरूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउन सकिन्छ । सिकाइ क्रियाकलाप तथा मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई थप लचिलो बनाई पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासलाई निरन्तरता दिनु उपयुक्त हुन्छ । विद्यालयका प्र. अ. ले अभिभावकसँगको सहकार्य तथा शिक्षक तालिमको सहयोगमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासलाई प्रभावकारी बनाउन प्रयत्न गर्नुपर्ने र यसका लागि आवश्यक पहल तथा नियमित अनुगमन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

उपर्युक्त पाठ्यक्रम विभेदीकरणका समस्या समाधानका सन्दर्भमा गर्नुपर्ने कामहरूलाई निम्न लिखित स्वरूपमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

नीतिगत प्रक्रिया

शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले फरक क्षमता भएका बालबालिकालाई समावेशी तथा समाहित शिक्षाको दृष्टिकोणबाट विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपको नीतिगत स्वरूपमा नै सिकाइ रणनीतिसम्बन्धी स्पष्ट प्रावधान राख्नुपर्दछ । वर्तमान समयमा विभिन्न किसिमका फरक क्षमता भएका बालबालिकाका लागि विशेष आवश्यकता शिक्षा प्रदान गर्ने छुट्टै विद्यालय खोल्ने सरकारको नीतिगत प्रावधान भएको अवस्थामा पाठ्यक्रम सोहीअनुसार अपाङ्गतामैत्री हुन सकेको देखिँदैन । त्यसैले फरक क्षमता भएका विद्यार्थीका लागि सिकाइ सहजीकरण गर्न पाठ्यक्रम विभेदीकरणको सन्दर्भमा मूल्याङ्कनबाहेक सिकाइ क्रियाकलाप र विषयवस्तुलाई समेत विशिष्टीकरण गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

व्यावहारिक प्रक्रिया

पाठ्यक्रम विभेदीकरणका क्रममा देखिएका विभिन्न किसिमका समस्याको समाधानका लागि व्यावहारिक आधारलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउन सकिन्छ । यसका लागि स्थानीय तवरबाट प्रयोगमा ल्याइएको साङ्केतिक भाषा सिकाइको प्रक्रियालाई राष्ट्रिय अपाङ्ग महासङ्घ तथा नेपाल सरकारले मान्यता प्रदान गर्ने गरी व्यापक बनाउन सकिन्छ । जस्तै कृष्ण नाम गरेको व्यक्तिलाई सङ्केतको माध्यमबाट पहिचान गराउँदा हातको इसाराले मुरली बजाउने सङ्केतको प्रयोग गर्नु स्थानीय अभ्यास हो । यस किसिमको व्यावहारिक अभ्यासलाई राष्ट्रिय मानकसँग जोडेर शब्दभण्डार पनि

समावेशी दृष्टिकोणबाट नेपालको विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासको विश्लेषण

त्यसैअनुसार थप्ने र प्रयोगमा पनि ल्याउन सकेको अवस्थामा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको प्रक्रियाले वैधता पाउँछ । यस अर्थमा व्यावहारिक अभ्यास विद्यालयको दृष्टिकोणमा विशिष्ट भएकाले त्यसको वैधता र राष्ट्रिय मानकसँग मेल खाने किसिमबाट प्रयोगमा ल्याउने र विद्यार्थी सिकाइलाई सहजीकरण गर्न सक्नुपर्दछ । घरमा परिवारको बोझका रूपमा रहेका बालबालिकालाई साधारणतया पढ्ने उमेर बढ्दै गएपछि बहिरा विद्यालयको खोजी गरी यस विद्यालयमा आफ्ना बालबालिकालाई छोड्ने र वर्षमा एक पटक (प्रायः दसैँको बेलामा) मात्र आफ्नो बच्चाको खोजी गर्ने अभिभावकको प्रवृत्तिमा सुधार ल्याउनका लागि पनि यस किसिमको व्यावहारिक अभ्यासलाई दैनिक जीवनयापनको माध्यमसँग जोड्नुपर्दछ । यसका साथै वर्तमान समयमा सिकेको ज्ञान र सिपलाई आफ्नो जीविकोपार्जनमा प्रयोग हुन्छ भन्ने धारणाको विकास पनि बालबालिकामा गराउनुपर्दछ । वर्तमान समयमा भएको साक्षर मात्र बनाउने परिपाटीले न विद्यार्थीलाई भविष्यमा समाजमा समायोजनका लागि सहयोग गर्दछ न पाठ्यक्रम विभेदीकरणको प्रक्रियामा योगदान दिन्छ । त्यसैले पाठ्यक्रम विभेदीकरणको व्यवहारिक अभ्यासलाई पनि समयसापेक्ष प्रविधिमैत्री तथा प्रायोगिक बनाउनका लागि शिक्षक, प्र.अ. तथा अभिभावकहरू लाग्नुपर्ने देखिन्छ । सामाजिक सांस्कृतिक सिद्धान्तका आधारमा पनि सिकाइको परिवेशलाई व्यक्तिका लागि उपयुक्त बनाउने र पारिवेशिक अन्तरक्रियाका आधारमा उसको समायोजनको प्रक्रिया पनि अगाडि बढ्छ । यसका लागि सांस्कृतिक परिवेशलाई सिकाइको परिवेशसँग सापेक्षित रूपमा सम्बन्धित गराउनु पर्दछ (Moss, Girard, & Haniford, 2006) ।

साङ्केतिक भाषा सिकाउनका लागि प्रयोगमा ल्याइएको व्यावहारिक अभ्यास नराम्रो प्रक्रिया होइन तर पनि उक्त प्रक्रियाको राष्ट्रिय मापदण्डसँगको तालमेल तथा भविष्यमा विद्यार्थीले सिकेको ज्ञान र सिपको उपयोगको सन्दर्भ प्रायोगिक तथा सान्दर्भिक बन्न सक्ने देखिँदैन । विद्यार्थीको उमेर अवस्थाअनुसारको सिकाइका लागि पनि उचित र पर्याप्त साङ्केतिक भाषा तथा शब्दभण्डारको अभाव भएकाले पनि बहिरा बालबालिकाहरूले आर्जन गरेको ज्ञान साक्षरताको तहभन्दा माथि उठ्न सक्ने देखिँदैन भने पाठ्यक्रम विभेदीकरणमा विषयवस्तु तथा विधिको मात्र विभेदीकरण नभई उद्देश्य तथा मूल्याङ्कन प्रक्रियाको पनि विभेदीकरण हुनुपर्नेमा यस विद्यालयमा त्यस किसिमको अभ्यास अत्यन्तै न्यून मात्रामा भएको देखिन्छ । विद्यालयले गरेको अभ्यास पनि राष्ट्रिय मापदण्डअनुसारको नभई स्थानीय परिवेशअनुसारको मात्र रहेको छ । मूल्याङ्कन प्रक्रियामा साधारण विद्यार्थीसँगै बसेर बहिरा बालबालिकाले परीक्षा दिने र समय तथा

समावेशी दृष्टिकोणबाट नेपालको विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासको विश्लेषण

उत्तरपुस्तिका परिक्षणको प्रावधान पनि उनीहरूका लागि अलग्गै नभएकाले समावेशी दृष्टिकोणबाट हेर्दा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यास समानताभन्दा पनि समताको सन्दर्भमा निकै कमजोर रहेको पाइन्छ ।

शैक्षिक उपादेयता

समावेशी दृष्टिकोणबाट नेपालको विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम समायोजनको अभ्यासको विश्लेषणबाट यससम्बन्धी अध्ययन गर्न चाहने शिक्षक, प्राध्यापक तथा विद्यार्थीहरूलाई सूचना तथा जानकारी प्राप्त हुन सक्ने देखिन्छ । यस अध्ययनमा खोजी गर्न नसकिएका विविध पक्षलाई अध्ययनका लागि समस्या बनाएर थप अनुसन्धान गर्नका लागि अनुसन्धानकर्तालाई परिवेश निर्माण हुन जान्छ । नीतिनिर्माण तहमा काम गर्ने व्यक्तिलाई यसका आधारमा नीतिनिर्माण गर्न पृष्ठपोषण प्राप्त हुन्छ । विशेष आवश्यकता शिक्षा तथा समावेशी शिक्षाको क्षेत्रमा काम गर्ने व्यक्तिका लागि पनि यो अध्ययनबाट आवश्यक सूचना प्राप्त भई सापेक्षित रणनीति तयार पारेर कार्यान्वयनमा ल्याउन सजिलो हुने देखिन्छ । फरक क्षमता भएका विद्यार्थीहरूलाई सिकाउने शिक्षकहरूका लागि पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासका बारेमा जानकारी हुन गई आफ्नो पेसागत दक्षता अभिवृद्धि गर्नसमेत मद्दत पुग्छ ।

निष्कर्ष

समावेशी दृष्टिकोणले समाजका सबै वर्गका व्यक्तिलाई न्यायोचित रूपमा समान अवसर उपलब्ध गराएर शिक्षामा असर दिने कुराको मर्म बोकेको हुन्छ । व्यक्तिले जन्मजात तथा जन्मेपछि पनि विभिन्न कारणले श्रवण शक्ति गुमाएको हुन सक्छ । श्रवण शक्ति कमजोर भएका बालबालिकालाई पनि न्यायोचित तवरबाट शिक्षाको अवसर सदुपयोग गर्न पाउने अधिकार छ । देशका विभिन्न जिल्लाका श्रवण शक्ति नभएका तथा कमजोर श्रवण शक्ति भएका बालबालिकाले अध्ययन गर्ने बहिरा विद्यालयमा सामुदायिक विद्यालयको प्रचलित पाठ्यक्रम नै कार्यान्वयनमा आएको छ । यस पाठ्यक्रमले बालबालिकालाई अपेक्षाकृत रूपमा न्याय गर्न सकेको छैन । भाषा तथा सङ्केतको आवश्यक तालिमपछि अपाङ्गतामैत्री पाठ्यक्रम निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्नुपर्नेमा त्यसो नभई पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अतिसामान्य अभ्यासमात्र यस विद्यालयमा रहेको छ । यसबाट शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया साधारण विद्यार्थीलाई जस्तै सामान्य रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउने प्रयास गर्दा श्रवण शक्ति नभएका वा कम भएका विद्यार्थीका लागि अन्याय हुन सक्ने देखिन्छ ।

समावेशी दृष्टिकोणबाट नेपालको विद्यालय तहमा पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यासको विश्लेषण

ती बालबालिकालाई शैक्षिक समताका आधारमा सिकाउन र आफ्नो अधिकार सुनिश्चित गरी प्राप्त ज्ञान र सिपलाई जीवनमा उपयोग गर्न विद्यालय प्रशासन, शिक्षक तथा नीतिनिर्माताले समयमै पाठ्यक्रम विभेदीकरण गर्ने प्रबन्ध मिलाएर कार्यान्वयनमा ल्याउनु सान्दर्भिक हुन्छ । यसो गर्न सकेमा मात्र समावेशी तथा विशेष शिक्षाको माध्यमबाट श्रवण शक्तिसम्बन्धी समस्या भएका बालबालिकालाई न्याय प्रदान गर्न सकिन्छ । त्यसैले पाठ्यक्रमको विभेदीकरणको अभ्यासलाई साधारण विद्यालयमा रहेका फरक क्षमता भएका अल्पसङ्ख्य बालबालिकामा सीमित राख्नु पर्दछ । यसका साथै बहुसङ्ख्यक फरक क्षमता भएका व्यक्तिहरू भएको विद्यालयमा विशेष आवश्यकता शिक्षाको प्रबन्धलाई व्यवस्थित गर्नु उपयुक्त हुन्छ । बहुसङ्ख्यक बहिरा बालबालिकाले अध्ययन गर्ने विद्यालयमा प्रचलित साधारण विद्यालयको पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गर्नुपर्ने अवस्थामा स्तरीय तथा मानकयुक्त पाठ्यक्रम विभेदीकरणको अभ्यास गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ ।

सन्दर्भसूची

नेपालको अन्तरिम संविधान (२०६३), नेपाल कानून आयोग ।

नेपालको संविधान (२०७२), नेपाल कानून आयोग ।

पहाडी, लिला (२०७३), नेपालमा समावेशी शिक्षाका चुनौती र अवसर, रूपान्तरण, जेष्ठ २०७३, काठमाडौं ।

विद्यालय शिक्षाका लागि राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप (२०७६), भक्तपुर : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र : सानोठिमी भक्तपुर, नेपाल ।

Assembly, T. G. (2017). Editorial: The “Universal” declaration of human rights. *Philosophy*, 92(3), 331–332.
<https://doi.org/10.1017/S0031819117000274>

Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action*. Upper saddle river, NJ: Prentice Hall.

Bhaba, H. K. (1994). *The location of culture*. New York: Routledge.

Chaube, S.P. & Chaube, A. (1994). *Foundation of education*, Delhi: Vikash Publishing House Pvt. Ltd.

Cobb, P. (1994). Where is the mind? Constructivist and sociocultural perspectives on mathematical development, *Educational*

researcher, 23, 13–20.

- Driscoll, M. P. (1994). *Psychology of learning for instruction*: Allyn & Bacon, A Division of Paramount Publishing, Inc., 160 Gould Street, Needham Heights, MA 02194.
- MacPherson, S. (1989). The convention on the rights of the child. *Social policy & administration*, 23(1), 99–101.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-9515.1989.tb00500.x>
- Mark, M. M., Donaldson, S. I., & Campbell, B. (2011). *Social psychology and evaluation*: The Guilford Press.
- Moss, P. A., Girard, B. J., and Haniford, L. C. (2006) Validity in educational assessment. *Review of research in education*, 30, 109–162.
- Nabavi, R. T. (2012). Theories of developmental psychology: Bandura's social learning theory & social cognitive learning theory. *University of science and culture, January 2012*, 1–24.
- Rosen, A., Trauer, T., Hadzi-Pavlovic, D., Parker, G., Patton, J. R., Cronin, M. E., Bassett, D. S., Koppel, A. E., Zimpher, N. L., Thurlings, M., Evers, A. T., Vermeulen, M., Obanya, P., Avsec, S., Nurzarina Amran, Liu, S. H., Petko, D., Aesaert, K., Van Braak, J., ... Brown, N. (2015). *Teaching and teacher education*, 12(1), P.1–17.
- Taba, H. (1962). *Curriculum development: Theory and practice*, U.S.A.: Hartcort, Bras and World, Inc.
- Teemant, A. (2005). Evaluating socio-cultural pedagogy in a distance teacher education program. *Teacher education quarterly*, 32(3) 49–62.
- The Law Commission. (2018). The Act Relating to Children , 2075 (2018). *Law commission*, 2075(23), 1–39.
<https://www.lawcommission.gov.np/en/wp-content/uploads/2019/07/The-Act-Relating-to-Children-2075-2018.pdf>

- Tomlinson, C. (1999). *The differentiated classroom: Responding to the needs of all learners*. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development. ED 429 944.
- Ud, M., Bhat, D., Zahoor, S., & Geelani, A. (2017). Inclusive education in India: Issues, Challenges and Prospects. *The communications*, 25(1).
- Van Compernelle, R. A. (2021). Sociocultural theory. *The routledge handbook of the psychology of language learning and teaching*, 22–35. <https://doi.org/10.1177/074193250002100201>
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The development of higher psychological processes*. M. Cole, V. John-Steiner, S. Scribner, & E. Souberman (Eds.). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Vygotsky, L. S. (1979). *Consciousness as a problem in the psychology of behaviour*. *Soviet Psychology*, 17(4), 3–35.
- Vygotsky, L. S. (1997). *The collected works of L. S. Vygotsky, Vol. 4: The history of the development of higher mental functions* (R. W. Rieber, Vol. Ed; M. J. Hall, Trans.). New York: Plenum Press.
- Winebrenner, S. (1996). *Teaching kids with learning difficulties in the regular classroom*. Minneapolis, MN: Free Spirit.